

УДК 741.7(477)''18/19'':821.161.2Шевченко

Зінаїда Косицька
(Київ)

МИСТЕЦТВО ВИТИНАНКИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

У статті розглянуто твори українських майстрів витинанки кінця ХХ – початку ХХІ ст. на шевченківську тематику. Матеріал дозволяє простежити традиції та інновації, а також проаналізувати художні особливості робіт.

Ключові слова: Т. Шевченко, витинанки, творчість, майстри, традиції, інновації.

В статье рассматриваются работы украинских мастеров «вытынанки» (вырезания из бумаги) конца ХХ – начала ХХІ в. на шевченковскую тематику. Материал позволяет проследить традиции и инновации, а также проанализировать художественные особенности работ.

Ключевые слова: Т. Шевченко, «вытынанки», творчество, мастера, традиции, инновации.

The article deals with the works of Ukrainian masters of *vytynanka* (paper cutting art), (paper-cuttings) in the late ХХth – early ХХІth centuries being applied to the Shevchenko themes. The materials permit retracing both the adherence to the fixed traditions of the craft and progress of some novel trends, as well as analyzing the artistic features of these works.

Keywords: T. Shevchenko, *vytynanky* (pieces of paper cutting art), work, masters, traditions, innovations.

Творчість великого українського поета й художника Тараса Шевченка впродовж останніх десятиліть ХХ ст. часто мала віддзеркалення в різних видах декоративного мистецтва – гончарстві, дереворізьбленні, народному малярстві, малюванні. У роботах майстрів витинання поетичне слово Кобзаря також знаходило відгук. Особливо важливо, що новий етап у розвитку цього виду мистецтва, а саме: перехід від домінування орнаментальних схем до сюжетно-тематичного спрямування, в Україні тісно пов'язаний саме з творчістю Т. Шевченка, зокрема його поемою «Катерина».

Уперше серію великих панно (63 см × 87 см) на тему згаданого твору наприкінці 1980-х років виконала відома народна майстриня петриківського малювання Ганна Гречанова [4, с. 243], чим розпочала свою багату шевченкіану, а також значно розширила діапазон тематичних витинанок загалом. Її роботи акумулювали значні художні напрацювання власне в малюванні й трансформували їх у традицію мистецтва витинання.

У розмаїтому пишному декоративному обрамленні майстриня представляла щораз нових героїв: Катерину з офіцером-москалем біля коня («Панно із циклу Катерина», 1987 р., НМНАПУ), Катерину з немовлям на руках на батьківському дворі («Панно

із циклу Катерина», 1987 р., ДНІМ), сліпого бандуриста з Івасем-сиротою («Панно із циклу Катерина», 1987 р., НМНАПУ) тощо.

Для названого циклу майстриня обрала медальйонну схему композиції «віночок» [9, с. 93], у цьому випадку сформовану широкою завітчаною білатеральною галузкою, що стала своєрідним продовженням петриківських схем настінного малювання. Особливість цієї серії – розміщення пишної галузки по зовнішньому краю у вигляді прямокутника (за формою аркуша), а по внутрішньому – овалом.

Розглянуті композиції всі орієнтовані горизонтально й виконані з окремо вирізаних різнокольорових елементів (квітів, листків, силуетів тощо). Фітоморфні мотиви, що мають безпосередні аналогії з візерунками хатнього й станкового малювання Петриківки, тісно пов'язані з місцевою флорою, звісно, творчо переосмислені. Серед квіткових мотивів – волошки, гвоздики, тюльпани, а також уявні рослини. Принцип їхнього трактування площинний: у формі розет і вертикальних перетинів. У новій техніці деталі набули своєрідних характерних рис, значної стилізації, що притаманна лише вирізаним паперовим оздобам. До останніх насамперед належать квіти-розети, оформлені за допомогою різноманітних прорізів (ромбів, стрілоподібних елементів, трикутників тощо). Колорит розмаїтий: червоні, рожеві, жовті, зелені, блакитні, сині барви різного насичення й відтінків. Можна відзначити незначне домінування зеленого в обрамленні з рослинних мотивів.

Важливо, що жіночі силуети Г. Гречанова передає подібно до тих, які побутували в цьому осередку від початку ХХ ст. і були змальовані 1913 року Євгенією Евенбах (РЕМ, колекція Є. Евенбах): обличчя в профіль, подібний головний убір, волосся, заплетене в косу, корсетка, з-під якої виглядає білий рукав сорочки, широка однотонна довга спідниця з контрастними смугами внизу тощо [10, с. 43]. Окремі деталі з часом зазнали відповідних змін: рукав оформлено вже з «вишивкою», на спідниці не одна, як раніше, а кілька смужок, однак загальний принцип трактування образу аналогічний.

Творами шевченківського циклу майстриня значно збагатила схеми народних петриківських складених витинанок, які до цього часу виконували переважно за принципом вазонних композицій.

Започаткована Г. Гречановою низка сюжетних витинанок, пов'язаних з тематикою творів Т. Шевченка, безперервно продовжується в мистецтві витинання до сьогодні. Ряд аналогічних творів виготовила її донька, учениця та послідовниця – Антоніна Авдієнко [4, с. 248].

Панно цієї майстрині також виконані в межах місцевих традицій з багатьох різнокольорових елементів – квітів, хат, дерев, плетених тинів. Однак вони відрізняються не лише авторськими композиційними схемами (відсутнє рослинно-декоративне обрамлення), але й підкресленою деталізацією. Якщо Г. Гречанова фокусує увагу на двох-трьох головних постатях, то А. Авдієнко створює розгорнутий сюжет з багатьма подробностями. Зокрема, у творі «Садок вишневий коло хати» (1989 р., ДНІМ) у центрі композиції донька подає вечерю батькам і молодшому братові, які сидять за столом, що накритий рушником і на якому стоять мальовані миски. У верхній частині панно майстриня розмістила біленьку хату з лелечим гніздом на стрісі. Унизу праворуч відтворено постать плугатаря, який іде за волами. Квітучі вишні й мальви обступають усіх героїв пишним цвітом майже по всьому периметру. Для посилення ефекту вечірньої години автор обрала блакитне тло, чим різко відтінила білі розквітлі дерева. Подібну схему спостерігаємо також у роботі «І золотої й дорогої» (1989 р., ДНІМ), де самотнього сільського хлопчика під тином з боків і вгорі оточують калинові кущі, дерева, вітряк, хагіна; унизу – віз, запряжений парою коней.

Сучасна майстриня Наталя Новоселя також створює витинанки в традиціях Петриківки. Її вибір продиктований багаторічною участю в діяльності народної студії «Сонячна квітка» (сmt Царичанка Дніпропетровської обл.), якою близько тридцяти років керує відмінник освіти України, член Національної спілки художників Украй-

ни, майстер традиційного народного мистецтва Людмила Бабіч [4, с. 248; 6, с. 26]. Традиційне спрямування творчості колективу сформувало міцне підґрунтя для продовження народних прийомів і смаків у роботах багатьох вихованців. У витинанці «Тарас Шевченко» (2008) Н. Новоселя в центрі закомпонувала портретне зображення Поета, оздобивши його навкруги за схемою «вензель» (композиція у вигляді незамкненого вгорі кола/овалу) [9, с. 93]. Усі рослинні мотиви органічно поєднані. Серед квітів – фантазійні розети, півонії, цвіт калини, незабудки.

В іншому стилі на початку 1980-х років авторську шевченкіану створила майстриня з Тернополя, лікар за фахом, Марія Ремінецька [4, с. 244]. Шевченківські образи вона зуміла передати наближено до естетики тогочасного глядача у витинанках, виготовлених з одного аркуша, так званих простих. Зокрема, пророчі слова поета «І будуть люди на землі» ілюструє її робота (1983 р., МНАПЛ), у центрі якої розміщено постать молодої стрункої матері в оточенні дівчаток і хлопчиків в одязі 1980-х років. Діти тримаються за руки. Зображення уквітчане багатьма квітами. Завдяки такому вирішенню твір набув нового звучання, і святкова гаївка ніби продовжила свій плин на паперовому аркуші. Червоний і білий кольори надали витинанці оптимістичного настрою.

У наступному витворі М. Ремінецької – «Тополя» (1983 р., МНАПЛ) – постать Причинної вгорі продовжено гіллям стрункої тополі, що створює враження споглядання події перевтілення дівчини на гнучке дерево. Композицію організовано асиметрично, за принципами графічного мистецтва. До цієї ж балади виконала ілюстрації майстриня з Могилів-Подільська Оксана Городинська («Тополя», 1995 р.). До рядків шевченківського «Заповіту» художниця з Ужгорода Емма Левадська створила своєрідне візуальне продовження у витинанці «І на оновленій землі життя розквітне» (2008).

*Л. Мазур. Причинна. Папір, вирізування. 1989 р. м. Хмельницьк.
Приватна збірка*

Власну техніку вирізування з паперу віднайшов Дмитро Мимрик [4, с. 244], використавши її також для виготовлення творів на теми шевченківських поезій. Для вирізування майстер застосував різьбярський інструмент. Цим новаційним технічним прийомом він започаткував індивідуальний виразний стиль із характерними вигнутими прорізами, що ніби коми починаються з невеликих кружків і плавно продовжуються-звужуються аж до зникнення. Д. Мимрик свої роботи завжди розпочинає з начерків, які спочатку виконує олівцем на папері, розстеливши його по гладкій дошці, а потім прорізує різачками. Його авторські пейзажно-фігуративні ілюстрації також тяжіють до графічних сюжетних асиметричних зображень: «Садок вишневий коло хати» (1980), «Кому воно пиво носити» (1981), «А в Києві на Подолі козаки гуляють» (МНАПЛ) тощо. Згадані твори містять багато декорованих деталей: квітів, ягід, пишного листя, похиленої трави, м'яких складок одягу тощо. На особливу увагу заслуговує витинанка «Верба Тараса Шевченка» (1980), у якій серед плакучої крони в узорах кори художник зумів закомпонувати зображення хреста – символ розіп'ятого життя самого Кобзаря. Лакоізмом вирізняється портретне зображення Т. Шевченка (1984 р., МНАПЛ), створене митцем без зайвої деталізації, за допомогою лише кількох чітких плавних прорізів.

Клавдія Гуржій-Крохмаленко [4, с. 242–243], відома майстриня української витинанки другої половини ХХ ст., у творах «Мрія Шевченка» (1989 р., НМНАПУ), «Катерина» (1989 р., НМНАПУ) також долучилася до шевченківської тематики. У кожній із цих композицій за медальйонною схемою оформлено відповідні силуети. Квіти в обрамленні виконано з дотриманням власного авторського стилю, для якого характерні вигнуті хвилясті лінії листків, пелюсток, різних орнаментальних прорізів.

Принципово нові мистецькі тенденції у витинанці з 1980-х років започаткувала Людмила Мазур, докорінно змінивши у своїй творчості панівні структурні архетипи української витинанки. Майстриня одразу постала як потужна творча особистість із власним символіко-асоціативним підходом до формотворення, що виразно проявилось і в роботах на шевченківську тематику. Зокрема, у панно «Причинна» (1989) праворуч контуром зображено профіль значного розміру з пророслими пагонами замість волосся, а ліворуч – дрібніші деталі, серед яких три збентежені й водночас тендітні дівочі постаті, тлом до яких обрано виразну важку фігуру ворожки та плямисто-розмиті рослинні елементи [7, с. 22]. У такий спосіб майстриня немов створила динамічний перебіг подій. Для посилення драматизму використано контрастні кольори: чорний, червоний і білий.

Новаторський особистісний підхід уже за іншими авторськими схемами в мистецтві витинанки викристалізував майстер із Черкас, монументаліст і графік Микола Теліженко. Відштовхуючись від словесного ряду Кобзаря, митець щораз переосмислює традиційні образи та сюжети, моделюючи калейдоскопічні ракурси вже нетрадиційного уявлення українських хат, дерев, сільських жителів, формуючи нову пластику мистецтва української витинанки, розширюючи її художні можливості: «Село на нашій Україні» (1998), «Портрет» (2005) [8, с. 65, 98]. Зокрема, він один з перших активно почав використовувати різне кольорове тло під окремими (невеликими / значними) частинами суцільного зображення. Художнім почерком майстра є також деталізовані дрібні елементи, що в подальшому створюють масиви загальних композицій. Останній прийом особливо яскраво спостерігаємо в панно «Шана Кобзареві» та «Холодний Яр» (обидва – 2009 р.).

Художник з Поділля Віктор Наконечний (с. Клембівка Вінницької обл.) також створив витинанку на теми поезій Т. Шевченка [3, с. 168]. У ній профіль Кобзаря та герої його творів представлені суцільним площинним твором, уподібненим до графічних. Серед доробку майстра, у якому переважають монохромні й симетричні витинанки, це одна з небагатьох поліхромних композицій з використанням різних кольорів: темно-червоного, вохристого і темно-фіалкового.

Майстер з м. Хмільника Вінницької області Дмитро Власійчук [1, с. 11; 6, с. 27] до ювілейного року значно збагатив власний доробок новими творами на шевченківську

тематику. Витинанку «І буде син, і буде мати...» (2013) з центральними постатями матері й сина в оточенні рослинних мотивів він виконав із чорного паперу, щедро деталізувавши її яскравими дрібними елементами у вигляді червоних, синіх, жовтогарячих квітів, зелених листків, жовтих колосків тощо. Твори з портретом Кобзаря: «Думи мої, думи...», «Доборолась Україна до самого краю...» (обидва – 2013 р.) оформлено за іншим принципом – тут кольоровим акцентом слугують яскраві широкі (жовті, оранжеві) смуги, підкладені під загальне зображення по центру та з боків.

Авторську шевченкіану до ювілейного року активно продовжив Тарас Крамаренко (с. Литвинівка Черкаської обл.) [5, с. 56–57]. У його витинанках домінує гармонійне співвідношення гострих і м'яких ліній, що вдало передає активність і ліризм висловлювань Кобзаря. Серед витинанок на шевченківську тематику значну частку складають асиметричні композиції: «А над нею орел чорний сторожем літає» (2006), «Тополя» (2009), «Орися ж ти, моя ниво...» (2011), «І день іде, і ніч іде...» (2014). У творах майстра домінують темно-зелені, темно-сині та чорні кольори. Тло відповідно контрастне – блідо-вохристе, блакитне тощо.

Заслужують на увагу силуетно-пейзажні витинанки Наталії Гуляєвої (м. Шаргород Вінницької обл.), виготовлені з білого паперу і щораз представлені на іншому контрастному тлі [2, с. 24–25; 6, с. 27]. За наявності різноманітних барвистих доповнень вони можуть передавати розмаїття ліричних образів шевченківських поезій: «Зоре моя вечірняя» (2012 р., фіалкове тло), «Світає, край неба палає» (2012 р., чорне тло), «Ой сяду я під хатю» (2012 р., вохристе тло).

До шевченківської теми долучалися не тільки пошановані майстри, але й молодь та діти. Значною мірою цьому сприяли виставки учнівських робіт у навчальних закладах, що проводилися до 200-літнього ювілею Поета. Серед різних творів на них були представлені й витинанки. Зокрема, у Коломийській дитячій художній школі ім. Я. Пстрака на виставці «Творчість Тараса Шевченка очима дітей» з-поміж живописних образів вирізнялися лаконічні паперові композиції Віолетти Балабаник: «Єднаймося браття!» (2004), «Наша дума, наша пісня...» (2014). Їх створено під керівництвом молодої і вже відомої в Україні майстрині Лілі Тептяєвої, яка й сама бере активну участь у мистецькому житті України і долучає до цього своїх вихованців.

Викладач Миколаївського коледжу культури майстриня витинанки Ірина Покиданець-Мазурок [5, с. 55] також сприяє опануванню її вихованцями техніки вирізування. Студентки другого курсу Дарина Федоренко («Тарас Шевченко. Наймичка», 2014 р.) і Катерина Шевчук («Кобзар», 2014 р.) виконали роботи з кольорового паперу (бордового, синього), уподібнивши їх до графічних монохромних сюжетних зображень.

До згаданих авторів варто також додати таких відомих майстрів, як Леоніла Стебловська, Марія Гоцуляк [5, с. 59], Любов Процик [4, с. 245], Наталя Авдеєнко [4, с. 248], Андрій Пушкарьов, які у своїх роботах також розробляють шевченківську тематику, використовуючи ідентичну символіку й мотиви.

На жаль, багатство української шевченкіани, створеної в техніці витинання, неможливо представити в одній статті – до поезій Кобзаря зверталось багато митців різних поколінь. Однак аналіз етапних творів, створених упродовж значного періоду, дає підстави поділити їх на дві умовні групи. До першої з них можна зарахувати портрети Кобзаря та ілюстративні панно, подібні до реалістичних, пейзажно-силуетних графічних зображень (найчастіше це монохромні, рідше – поліхромні, композиції). До другої – ілюстративні образно-містичні твори з виразно імпровізованим соковитим декором (як правило, сформовані за народними орнаментальними схемами, а також на засадах авторських формотворчих прийомів).

Розглянуті приклади свідчать про невичерпний творчий потенціал нашого народу, його митців, про яскраві й багатогранні здобутки мистецтва української витинанки, зокрема й у створенні робіт на шевченківську тематику.

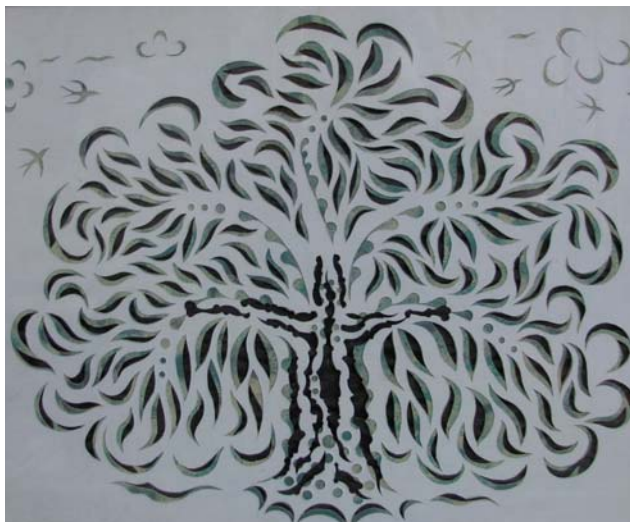
*Г. Гречанова. Панно із циклу Катерина. Папір, вирізування. 1987 р.
с. Петриківка Дніпропетровської обл. НМНАПУ*

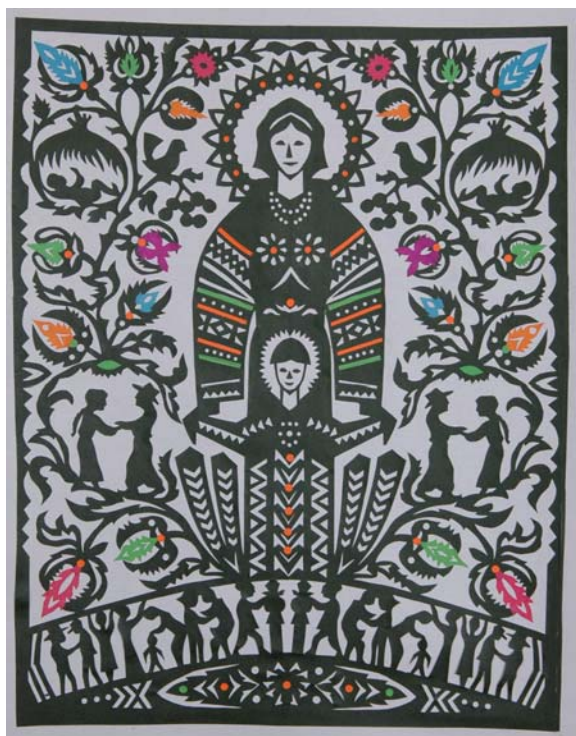
*А. Авдієнко. Садок вишневий коло хати. Папір, вирізування. 1989 р.
с. Петриківка Дніпропетровської обл. ДНІМ*

*М. Теліженко. Шана Кобзареві.
Папір, вирізування. 2009 р.
м. Черкаси. Приватна збірка*

*Д. Мимрик. Верба Тараса Шевченка.
Папір, вирізування. 1980 р.
с. Великий Говилів Тернопільської обл.
Приватна збірка*

*Д. Власійчук. «І буде син, і буде
мати...». Папір, вирізування.
2013 р. м. Хмільник. Приватна збірка*

*М. Ремінецька. «І будуть люди
на землі». Папір, вирізування. 1983 р.
м. Тернопіль. МНАПЛ*

1. *Гричанюк Л., Свіргун О.* «Великодні візерунки»: Ювілейна виставка Дмитра Власійчука // Світлиця. – 2007. – № 1–2 (17–18).
2. *Гуляєва Н.* Витинанка: Практичні рекомендації для вчителів та витинанкарів-початківців. – Вінниця, 2008. – 48 с. : іл.
3. *Косицька З.* Віктор Наконечний – лауреат премії ім. К. Білокур: живопис, графіка, витинанка // Катерина Білокур: мистецтво та образ крізь призму часу : науковий збірник за матеріалами науково-практичної конф. до 110-річчя від дня народження К. Білокур / Головне управління культури КМДА ; НМУНДМ. – К., 2012. – С. 162–169.
4. *Косицька З.* Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ ; гол. ред. акад. Г. Скрипник. – К., 2011. – Т. 4. Народне мистецтво та художні промисли України ХХ ст. – С. 233–257.
5. *Косицька З.* Основні тенденції розвитку та регіональні особливості української витинанки початку ХХІ століття (на прикладі Всеукраїнського свята «Українська витинанка – 2011») // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ. – К., 2011. – Вип. 11. – С. 51–61.
6. *Косицька З.* Провідні сучасні майстри української витинанки (за матеріалами IV Всеукраїнського «Свята витинанки – 2008») // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ. – К., 2009. – Вип. 9. – С. 25–30.
7. Людмила Мазур. Каталог творів. – К. ; Хмельницький : Міленіум, 2003. – [48 с.]
8. Микола Теліженко [Альбом. Витинанки] / авт.-упоряд. Є. Шевченко. – К. : Народні джерела, 2007. – 120 с. : іл.
9. *Смолій Ю.* Петриківське малювання: Народна і мистецтвознавча термінології // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтві й етнології / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ ; КДІДПМД ; Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих. – К., 2002. – С. 89–101.
10. *Станкевич М.* Українські витинанки. – К. : Мистецтво, 1986. – 122 с.

Список скорочень

ДНІМ – Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України
КДІДПМД ім. М. Бойчука – Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука
КМДА – Київська міська державна адміністрація
МНАПЛ – Музей народної архітектури та побуту у Львові
НМНАПУ – Національний музей народної архітектури та побуту України
НМУНДМ – Національний музей українського народного декоративного мистецтва
РЕМ – Російський етнографічний музей (Санкт-Петербург, РФ)